

Otevřené vyučování – opomíjená nabídka pro didaktické inovace

VLADIMÍR VÁCLAVÍK

Ústav pedagogiky a psychologie pro primární vzdělávání, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové,
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, vladimir.vaclavik@uhk.cz

Klíčová slova: didaktika, didaktické inovace, otevřené vyučování, školní vzdělávací program, volná práce, týdenní plán

Abstrakt: Příspěvek je věnován didaktické koncepci otevřené vyučování, která se ve vyspělých zemích rozvíjela od počátku 70. let dvacátého století. V pokračující transformaci české školy je zajímavou nabídkou i pro nás.

Východiska kurikulární reformy

Příprava školního vzdělávacího programu podle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání klade na učitelky, učitele a vedoucí pracovníky škol značné nároky. Stále více se ukazuje, že v kurikulární reformě zdaleka nejde jen o vypracování určité modifikace některého ze stávajících vzdělávacích programů. Po zpracování školního vzdělávacího programu se požaduje, aby přijali nový přístup ke vzdělávání – opustili tradiční způsoby „osnování učiva“ i tradiční výukové metody. Rámcový vzdělávací program otevírá prostor pro proměny procesů vyučování a učení (Spilková 2005). Není to sice v tomto dokumentu dostatečně zdůrazněno, ale bez změn ve výuce nelze stanovené cíle splnit. A zde je problém - způsob výuky je u nás zatížen mnoha zvyklostmi a značnou setrvačností, která ve školství vždy představovala retardující prvek.

Díváme-li se na probíhající změny z historického nadhledu, nemůžeme přehlédnout, jak fatální vliv na vývoj v našem školství mělo uchopení moci Komunistickou stranou Československa v roce 1948. Důsledky tehdejšího rozchodu s tradicemi demokratického Československa a příklon k sovětskému modelu vzdělávání včetně bezvýhradného akceptování ideologie marxismu - leninismu se projevují dodnes. Socialistické školství odmítalo didaktické koncepty vycházející z reformní pedagogiky a tak se u nás v mezích ideologicky stanovených mantinelů pouze rozvíjela didaktická koncepce školního vzdělávání z 19. století. I po převratu v roce 1989 byly názory Marie Montessori, Petera Petersena, Celestina Freineta, Johna Deweye – abychom uvedli alespoň hlavní protagonisty reformní pedagogiky – přijímány s velkou ostražitostí. Tehdejší argument zněl: Proč opět přijímat nějaké cizí vzory, když stačí odideologizovat naši českou školu, která jinak dosahuje dobré výsledky? Problém spočívá v tom, že česká škola, pokud šlo o organizaci a pojetí výuky, měla v roce 1989 k modernímu způsobu vzdělávání hodně daleko. A v mnoha případech má stále – výjimky jen potvrzují pravidlo. Po dlouhých 40 let přijímala naše pedagogika podněty z demokratických zemí jen ve velmi omezeném rozsahu a k vlastním reformátorům se stavěla macešsky. Přitom bylo (a je) na co navazovat! Podmínky pro moderní vyučování u nás svým kritickým pohledem připravovali někteří pedagogové již více než před sto lety. Co tehdy soudil o vyučování například známý reformátor Josef Úlehla?

„Kdežto stará nauka žádala, aby žák byl co možná trpělivým předmětem učitelovy didaktické činnosti, vyslovil Tolstoj a Spencer přesvědčení, že učení ve své podstatě má být samoučením, k němuž si žák přináší do školy nejen obrovité množství přípravných, cenných zkušeností, ale také chuť a sílu učit se dál a pokračovat v poznávání světa a v přípravě k užitečnému životu v něm. (...) Ale nejdůležitější pravdou zůstává, že dítě do školy přináší tuto vnitřní snahu a sílu učit se, a že se velmi často našim neohrabaným počínáním, dochovaným ze středověku po dnešní časy, bouřlivá snaha tato úplně maří a žák se ke všemu často ještě mravně ničí“.

Tato slova zazněla na učitelské konferenci v Příboře v květnu 1896. Úlehla v *Listech paedagogických* na mnoha příkladech ukazuje, jak by měla být výuka vedena v duchu nových zásad. Až o několik let později formulovali své myšlenky známí reformní pedagogové Freinet, Petersen, Montessori a další.

Jestliže se dnes ve školách připravují školní vzdělávací programy a jestliže se hledá nová didaktická koncepce, pak podněty z reformní pedagogiky nesmí zůstat stranou. Ostatně i jinde se reformní pedagogika stále chápe jako "motor" pro další rozvoj školy (Eichelberger, Wilhem 2003).

S ohledem na využití v každodenní praxi zaujala v didaktických inovacích ve školách v zahraničí zcela zvláštní místo koncepce *otevřeného vyučování* (*Offener Unterricht*, *Open classroom*), mající své kořeny v reformní pedagogice. Její podstatou je "otevření" tradičně uzavřeného schématu školního vyučování, kdy vyučující instruuje, předává informace - vštěpuje znalosti, cvičí žáky v dovednostech, poučuje, vychovává. Je to často, řečeno s Úlehlou, "neohrabané počínání". I když tradiční výuka přináší zejména v kognitivní oblasti nesporné výsledky, neznamená to, že bychom tento model neměli inovovat, zejména když požadavky na vzdělání jsou ve 21. století odlišné od toho, co žádala předchozí doba.

Otevřené vyučování

Koncepce otevřeného vyučování je založena na předpokladu, že dětem můžeme poskytnout při vyučování mnohem víc svobody, než je to v tradiční škole obvyklé. O co při tom především jde vysvětluje přesný překlad známé publikace B. Badegrubera (1994), který zní: *28 kroků od řízeného k otevřenému učení*. Při otevřeném vyučování nechce vyučující řídit každý krok žáků při učení, nechce jim předávat informace v hotové podobě, ale chce je podnítit k tomu, aby si sami v návaznosti na své zájmy vytvářeli učební prostředí. „Zájem“ dítěte je zde chápán ve vztahu k probíranému učivu, které je předkládáno takovou formou, že nabízí dostatek podnětů pro následné zaujetí dětí k činnosti na různých úkolech. Důležité je probuzení kreativních a seberegulujících sil dítěte. Přitom žáci přebírají ve zvýšené míře zodpovědnost za plánování a průběh vlastního učení. To umožňuje přizpůsobit tempo práce ve škole jejich individuálním potřebám.

Charakteristiky otevřeného vyučování je obtížné uvést v jednoduchém výčtu. Tato koncepce je sama o sobě „otevřená“ a tvořiví učitelé si řadu věcí přizpůsobují okamžitým potřebám. Jednodušší je ukázat na třech příkladech, co nového popřípadě jiného přináší otevřené vyučování, jaké postupy, jaké organizační formy práce, jaké pomůcky apod. jsou vyučujícím nabízeny.

Pro otevřené vyučování je především charakteristické využívání tzv. týdenního plánu. *Týdenní plán* je přehled různých úkolů, které má žák splnit ve stanoveném období (v daném případě během jednoho týdne). Tyto úkoly se týkají především procvičování jednotlivých oblastí učiva. V čem je podstata nového přístupu? Tradičně vedená výuka se koncentruje na triádu *výklad – procvičení – zkoušení*. Probírají se spíš izolované úseky učiva. Podceňuje se skutečnost, že proces vyučování a učení, při němž žáci nabývají určitých kompetencí, je velice komplikovaný a že to je ryze individuální záležitost každého jedince, jak se určitého problému "zmocní". Jen v těch nejjednodušších případech si může být vyučující jistý, že průběh učení žáků kontroluje.

Naproti tomu při otevřeném vyučování úkoly uvedené v týdenním plánu vedou žáky k tomu, aby se spíš sami zabývali určitým problémem, využívali k jeho řešení všech dosavadních poznatků a zkušeností a zároveň získávali poznatky a zkušenosti nové. Otevřené vyučování v žádném případě neodmítá frontální výuku, která je například pro výklad určité látky velmi efektivní. Výklad učitele však není jediný a rozhodující zdroj informací. Žáci se při otevřeném vyučování učí i jeden od druhého (při práci ve skupinkách) a každý má možnost (a je k tomu i veden) opatřit si potřebné informace sám. Z toho vyplývá, že při otevřeném vyučování nemusí mít učitel průběh učení jednotlivých žáků krátkodobě zcela pod kontrolou. V nové roli vystupuje jako „usnadňovatel“ (facilitátor) procesu učení.

Důležité jsou výsledky spočívající v získání potřebných kompetencí a pak i dobré pocity žáků z procesu učení. Pokud má totiž člověk možnost ovlivňovat průběh nějaké činnosti, má jistě lepší pocit, než když je pouhým vykonavatelem příkazů. Stojí za pozornost, že žáci se většinou na práci s týdenním plánem těší. Pokud Rámcový vzdělávací program ve výčtu kompetencí, které mají žáci při vzdělávání získat, uvádí na prvním místě kompetence k učení, pak používání týdenního plánu velice napomáhá ke splnění tohoto úkolu, s nímž se často tradičně vedená výuka marně potýká.

K týdennímu plánu ještě důležitá poznámka: Plán obsahuje úkoly povinné pro každého žáka a pak i různé dodatkové úkoly, na kterých pracují žáci po splnění základních úkolů. Tento systém zadávání práce zajišťuje, že každý má neustále určitou nabídku k činnosti a proto odpadá známý problém se zaměstnáváním žáků s rychlejším pracovním tempem. Při takto organizované práci se vyučujcímu rovněž uvolňuje časový prostor, aby se mohl individuálně věnovat některým žákům, kteří potřebují pomoc a kterým nestačí pomoc spolužáků. V týdenním plánu je možné zadat i domácí úkol.

Druhým znakem otevřeného vyučování je vymezení určité doby v denním programu, která je určená pro plnění úkolů uvedených v týdenním plánu. Vyjdeme-li ze zavedené terminologie v německy psané pedagogické literatuře, pak tuto dobu můžeme označit jako *volná práce* (Freie Arbeit, Freiarbeit, nabízí se však i překlad *svobodná práce*). Při volné práci plní žáci jednotlivé úkoly z týdenního plánu a přitom mají možnost si svou práci sami organizovat. To znamená, že si sami zvolí pořadí řešených úkolů, sami si zvolí čas pro řešení úkolu a popřípadě se mohou sami rozhodnout, kde budou úkol řešit. Nabízejí se možnosti pracovat samostatně, ve dvojici, v malé skupince – tuto nabídku musí promyslet vyučující při zadávání úkolů. Variabilní je i způsob kontroly – správné řešení může zjistit každý sám, o kontrolu může požádat spolužáka a kontrolu některých úkolů si může vyhradit i vyučující. Při volné práci lze poskytnout i příležitost k řešení projektů, které zpravidla mívají mezipředmětový - mezioborový charakter. Zahraniční zkušenosti dokonce ukazují, že je možné při otevřeném vyučování převést veškerou výuku na projekty.

Volná práce je klíčem ke změně způsobu výuky podle principů otevřeného vyučování. Je samozřejmé, že pro volnou práci je třeba stanovit pravidla, která jí dají pevný řád.

Jedním z důvodů malé kompatibility otevřeného vyučování s tradičními výukovými postupy je skutečnost, že volná práce jako delší časový úsek denního programu nemá charakter vyučovacího předmětu a že tedy nezapadá do představy o správném vytváření rozvrhu hodin. Průlom do tradice může učinit školní vzdělávací program, který navrhne nové strukturování učiva. Protože se při volné práci řeší úkoly z matematiky, českého jazyka apod., bude možné ve prospěch volné práce omezit vyučovací dobu matematiky, českého jazyka apod.

Další znak otevřeného vyučování se týká pracovního prostředí a pracovních materiálů. Aby žáci mohli samostatně pracovat, musí mít k dispozici dostatek vhodných pomůcek. Velice rozšířené jsou pracovní listy s určitými úkoly – zpravidla na jedno použití. K zadávání různých úkolů a k procvičování slouží též kartotéky úkolů, které lze naopak používat trvale. Na našem trhu není zdaleka taková nabídka těchto materiálů jako například v sousedním Německu, kde jsou předlohy ke kopírování nabízeny přímo s určením pro volnou práci. Rozsáhlá je i nabídka těchto materiálů na internetu. Potřebné materiály si mohou také vyučující připravovat sami. Nevýhody časové náročnosti přípravy jsou vyváženy možností používat dobrý pracovní list opakovaně. S používáním pracovních sešitů a pracovních listů se setkáváme i v našich školách. Pro otevřené vyučování je však charakteristické, že se na tyto materiály odvolává týdenní plán a že pro jejich využití je určena doba volné práce.

Při úpravě učebny se počítá s tím, že otevřené vyučování poskytuje žákům více volnosti. V místnosti je třeba vymezit prostor pro kartotéky úkolů a pracovní listy (například podle jednotlivých oblastí učiva), prostor pro žákovská portfolia, místo pro rozpracované projekty apod. Pomůcky, s nimiž se může pracovat, musí být volně k dispozici.

Protože při otevřeném vyučování se podporuje žákovská kooperace, může se změnit i celková úprava místnosti – frontální uspořádání stolků se nahradí uspořádáním pro práci ve skupinkách čtyř až šesti žáků. Vytvořené pracovní prostředí odpovídá míře zařazení jednotlivých prvků otevřeného vyučování. Proto se vzhled učeben může lišit.

"Objevování Ameriky"

V době rozvoje informačních a komunikačních technologií by se nemělo stát, že se složitě znovu objevují věci, které jsou jinde již dávno objevené. To se týká i proměn školní výuky. Od roku 1989 se u nás ve školách mnohé změnilo. Například koberec ve třídě, který byl kdysi spíš raritou, se dnes stává samozřejmým vybavením, aby si děti mohly sednout do kroužku. Také požadavek na dodržování pitného režimu změnil určité tradiční zvyklosti. Vyučující stále více pociťují, že k dobrým výsledkům a oboustranné spokojenosti přispívá i změna vztahů mezi učitelem a žákem, že součástí této změny jsou i nové postupy při výuce. Opakuje se tak situace, kterou prodělávaly školy ve vyspělých zemích od počátku 70. let minulého století. I u nás se vyučování uvolňuje – otevírá a v didaktických postupech se objevují stále více znaky koncepce nazvané před více než 30 lety *otevřené vyučování*. S velkým zájmem se setkal vzdělávací program *Začít spolu* a program na podporu zdraví (*Zdravá škola*). V těchto programech se objevují prvky otevřeného vyučování. Na mnoha místech začínají vyučující používat postupy, které jsou při otevřeném vyučování obvyklé – aniž by se předem seznámili s teoretickými východisky, z nichž se tyto postupy odvozují. Začínají se například používat týdenní plány či dokumenty založené na podobném principu – například tzv. úkolníček na týden. Tvořiví učitelé připravují vlastní pracovní listy a tyto materiály se dokonce objevují na internetu jako nabídka pro široké použití (například server nabízející materiály pro výuku <http://ict.unas.cz> nebo <http://vlastiveda.wz.cz>). Tato proměna české školy si jistě zaslouží pozornost pedagogické teorie.

V procesu „otevírání školy a výuky“ se vyplatí využívat dosavadní zkušenosti. Jako překážka rozšiřování otevřeného vyučování se často uvádí nedostatek vhodných materiálů, protože jejich příprava je pro učitelky a učitele značně náročná. Stačí se však podívat na internetovou adresu <http://www.freeworksheets.com> a tam si nalézt potřebné odkazy na pracovní listy, které lze využít při volné práci. Až budou podobné nabídky k dispozici i v českém jazyce, vytvoří se podmínky pro další změny procesu vyučování a učení, které jsou nezbytné pro naplnění cílů kutikulární reformy.

Literatura

- BADEGRUBER B. 1994: *Otevřené učení ve 28 krocích*. Praha : Portál 1994, ISBN 80-85282-76-3
- EICHELBERGER H; WILHELM M. 2003: *Reformpädagogik als Motor für Schulentwicklung*. Wien : Studienverlag 2003. ISBN 3-7065-1912-7
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Stařeč : INFRA 2005. ISBN 80-86666-24-7
- SPILKOVÁ V. 2005: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání v kontextu transformace českého školství*. Pedagogika, 2005, roč. 55, č. 1, s. 20-25
- ÚLEHLA J. 1904: *Listy paedagogické : Listy o nynější práci školní*. Praha : Dědictví Komenského 1904.